

ВИМІРЮВАННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ВАРІАНТ ПОБУДОВИ КОМПЛЕКСНОГО ІНДЕКСУ

Вивчення станів соціальної адаптованості особистості (САО) з необхідністю потребує застосування відповідного показника. Таким ключовим показником може слугувати оцінка індивідом міри його задоволеності–незадоволеності життям у цілому. Однак використання такого одиничного індикатора може мати певні обмеження, оскільки вимірюється суб'єктивно визначувана оцінка задоволеності–незадоволеності життям у цілому, котра може бути зумовлена не охопленими дослідженням чинниками [1] (що статистично здатні провокувати зміщення дисперсії відповідних оцінок). Окрім того, загальна задоволеність життям може залежати і від таких чинників, котрі безпосередньо не пов'язані з можливостями людини задовольняти свої потреби, а зумовлюються, наприклад, особливостями соціальної політики держави або іншими нерегулярними впливами довколишнього середовища тощо. Доцільно розглянути можливість використання й інших прийнятних індикаторів, котрі (також маючи певні залежності від факторів зовнішнього середовища і внутрішнього стану респондента, але не обов'язково ті самі, що й оцінка загальної задоволеності життям) дали б змогу зменшити вірогідний розкид відповідей, і спробувати побудувати комплексний індекс САО на кількох індикаторах цього рівня. Оскільки при переході від єдиного індикатора до комплексного індексу можна очікувати часткову взаємну нейтралізацію впливів тих випадкових чинників, які на кожен з індикаторів можуть впливати по-різному, то, зі статистичної точки зору, використання багатовимір-

ного індексу забезпечить підвищення надійності вимірювання рівня САО.

Метою статті і є представлення результатів побудови варіанта комплексного індексу соціальної адаптованості особистості. Емпіричною основою є дані, отримані в результаті двоетапного лонгітюдного дослідження, здійсненого в Україні за міжнародним проектом “Соціальні структури і особистість за умов радикальних соціальних змін” у 1992–1993 і 1996 рр. Базове дослідження здійснено взимку 1992–1993 рр. за репрезентативною для міського населення України вибіркою. Вибірка використовуваного масиву даних складається з тих респондентів базового опитування, які на час 1992–1993 рр. належали до економічно активного населення. Методом збору інформації було особисте (face-to-face) інтерв’ю [2].

Добір можливих складових потрібного мультиіндикаторного показника рівня САО, не претендуючи на всеохопну довершеність, ґрунтується на попередньо розробленій концептуалізації понять соціальної адаптованості особистості та рівня цієї адаптованості [3]. Відповідно, при доборі можливих показників рівня САО виходимо з того, що вони тією чи іншою мірою мають відбивати як різні аспекти задоволення людиною своїх потреб у процесі власної соціальної діяльності, так і оцінки людиною свого життя у контексті: самооцінки рівня загальної задоволеності–незадоволеності мірою і умовами задоволення своїх потреб у співвідношенні з витратами життєвих ресурсів у ретроспективі, за наявних на даний момент умов та у перспективі; самооцінки відносної ефективності своєї соціальної активності (як здатності адекватно й результативно діяти, також і змінюючи умови свого життя); відносної загальної задоволеності потреб.

Добір складових для комплексного індексу спирається на ідею застосування ключового індикатора рівня САО – оцінювання людиною міри задоволеності–незадоволеності своїм життям у цілому як критеріального індикатора селек-

ції інших показників рівня соціальної адаптованості серед відібраних попередньо за ступенем статистично значущих (щонайменше на рівні $p \leq 0,05$) кореляцій із ним. З відібраної сукупності індикаторів для побудови факторно-аналітичної моделі індексу рівня САО використовуються змінні, кореляції яких із критеріальним показником наявний і у чоловіків, і у жінок як у 1992–1993, так і в 1996 рр.

Згідно з викладеними міркуваннями з опитувальника проекту “Соціальні структури і особистість за умов радикальних соціальних змін” ми відібрали для перевірки на статистично значущий зв’язок з ключовим індикатором рівня САО 12 змінних. Після відповідного фільтрування даних і, за потреби, перекодування, розглянуті шкали в подальшому статистичному аналізі використовуються як такі, що виміряні за квазіметричною інтервальною шкалою [4].

На перші три запитання (формулювання запитань подано у *табл. 1* відповідно до порядку розгляду) відповіді фіксувалися за шкалою задоволеності–незадоволеності (тут використано аналогічні шкали оцінки задоволеності–незадоволеності, розроблені В. Хмельком [5]): 1 – зовсім не задовольняє; 2 – більшою мірою не задовольняє, ніж задовольняє; 3 – наскільки задовольняє, настільки й не задовольняє; 4 – більшою мірою задовольняє, ніж не задовольняє; 5 – цілком задовольняє; фільтри: 0 – для мене це не має значення; важко сказати/невідповідь. Відповіді на наступні чотири запитання виміряно за шкалою згоди чи незгоди: 5 – цілком згодний(а); 4 – скоріше згодний(а), ніж не згодний(а); 3 – частково згодний(а), частково не згодний(а); 2 – скоріше не згодний(а), ніж згодний(а); 1 – зовсім не згодний(а); фільтри: важко сказати, інше/невідповідь. На подальші два запитання відповіді визначено за шкалою частоти конкретних ситуацій: 1 – ніколи; 2 – рідко; 3 – час від часу; 4 – часто; 5 – завжди; фільтри: важко сказати, інше/невідповідь. Відповіді на останні три запитання фіксувалися за окремими шкалами оцінних суджень.

Таблиця 1

**Коефіцієнти кореляції попередньо відібраних змінних
з ключовим індикатором рівня соціальної
адаптованості особистості**

Гіпотетичні показники аспектів адаптованості респондентів	“Скажіть, будь-ласка, а якою мірою Вас задовольняє те, як складається Ваше життя в цілому?”			
	1992–1993		1996	
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
Якою мірою Вас задовольняють Ваші знання, досвід, уміння?	0,21**	0,19**	0,14**	0,22**
Якою мірою Вас задовольняє існуюча можливість впливати на те, що відбувається з Вами?	0,31***	0,21**	0,32**	0,38**
Якою мірою Вас задовольняє ступінь упевненості в завтрашньому дні?	0,48**	0,39**	0,45**	0,35**
Іноді мені здається, що я ні на що не здатний	-0,14**	-0,14**	-0,12**	-0,18**
Мало є такого, в чому я цілком переконаний	-0,12**	-0,12**	0,111*	-0,03
Звичайно, коли я намічаю що-небудь зробити, то переконаний, що можу виконати намічене	0,16**	0,13**	0,09	0,12**
З більшістю справ я можу впоратися не гірше за інших	0,14**	0,09	0,12**	0,07
Чи часто Вам здається, що довколишній світ не дуже зрозумілий?	-0,18**	0,01	-0,12*	-0,06
Як часто Ви відчуваєте себе безсилим досягти того, чого Ви прагнете від життя?	-0,28**	-0,29**	-0,09	-0,20**
Чимало людей вважають, що з новими труднощами їм не впоратися самим. Чи вважаєте і Ви так само?	-0,07	-0,16**	-0,18**	-0,23**
Якщо говорити про життя в цілому, то для таких людей, як Ви, в Україні було краще три–чотири роки тому чи краще нині?	0,17**	0,28**	0,23**	0,22**
Зі змінами у нашій країні виникають і нові можливості, і нові небезпеки. А для Вас тепер – більше можливостей чи більше небезпек?	0,17**	0,33**	0,25**	0,20**

** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

Коефіцієнти кореляції розраховано з використанням статистичного пакета SPSS.

Розрахування коефіцієнтів кореляції між 12 змінними і відповідями на критеріальне запитання щодо задоволеності життям у цілому (*табл. 1*) засвідчило наявність статистично значущого зв'язку ключового індикатора з шістьма змінними (не гірше від $p < 0,05$) і для чоловіків, і для жінок як у 1992-93, так і в 1996 рр.

Оцінка змістової релевантності цих шести відібраних змінних їхньому застосуванню як показників відповідних аспектів САО спирається на аналіз відповідності зафіксованого кореляційного зв'язку змістовому співвідношенню можливих варіантів відповідей на запитання, яким визначається кожна з зазначених змінних та на запитання стосовно задоволеності–незадоволеності респондентів своїм життям. Зважаючи на обмеження обсягу тексту, коротко узагальнимо основні моменти інтерпретації відібраних показників, опускаючи деталі аргументації. Отже, до складу змінних, використовуваних для проведення факторного аналізу з метою конструювання індексу рівня САО, віднесемо такі.

1. Три запитання, відповіді на які фіксувалися за шкалою задоволеності–незадоволеності. Відповіді на перше – *“Якою мірою Вас задовольняють або не задовольняють Ваші знання, досвід, уміння?”* – дають змогу оцінити ступінь загальної задоволеності–незадоволеності індивіда набутим особистісним потенціалом, котрий, за певних умов, забезпечує досягненість–недосягненість того чи іншого ступеня загальної задоволеності потреб. Відповідно, у загальному випадку, якщо у вибірці переважає адекватне оцінювання респондентами своїх наявних знань, умінь та досвіду, – найімовірніше є підстави очікувати переважно прямий статистичний зв'язок з рівнем задоволеності–незадоволеності життям у цілому і, відповідно, застосовувати показник рівня задоволеності–незадоволеності своїми знаннями, вміннями, досвідом як один із індикаторів рівня САО.

На запитання *“Якою мірою Вас задовольняє або не задовольняє існуюча можливість впливати на те, що відбу-*

вається з Вами?” відповіді можна інтерпретувати як показник ступеня загальної задоволеності чи незадоволеності індивіда доступними можливостями досягати необхідних/бажаних результатів у контексті свого соціального життєвого простору. Можливість впливати на обставини свого життя визначається потребою передбачуваності довколишнього середовища як підґрунтя ефективної взаємодії зі світом на основі відповідної середовищної компетентності (environmental mastery) [6; 7], і, в цьому ракурсі, вона підставово пов’язана з діяльністю людини в цілому. Якщо у вибірці для більшості респондентів оцінка своєї здатності впливати на те, що відбувається, виражена певним рівнем задоволеності–незадоволеності можливістю впливати на довколишні події, справді є адекватною, то можна очікувати статистичний зв’язок між ключовим індикатором рівня САО і наведеним показником.

Відповіді на запитання *“Якою мірою Вас задовольняє або не задовольняє ступінь упевненості в завтрашньому дні?”*, після фільтрування даних, охоплюють ряд позицій від максимальної незадоволеності до максимальної задоволеності індивіда наявним у нього ступенем упевненості у майбутньому. Людське життя характеризується, як відомо, наявністю процесів передпкладеного формування *“моделей потрібного майбутнього”* (М. Бернштейн) [8, с. 143]. У людини є потреба мати певне уявлення про те, як складатиметься перспектива її життя. При цьому те, яким буде (якщо буде) опанування середовища, визначається моделлю потрібного майбутнього [9, с. 94], котра може впливати і на самооцінку індивідом свого життя. Узагальнюючи, можна сказати, що за умови, коли для більшості респондентів міра упевненості в завтрашньому дні є реальною потребою, задоволеність–незадоволеність якої впливає на задоволеність–незадоволеність життям у цілому, має бути зв’язок між рівнем суб’єктивної задоволеності–незадоволеності людини набутим рівнем оволодіння умовами свого життя (тобто фактично життям у цілому) і, відповідно, виявленням певного ступеня задоволеності–незадово-

леності майбутнім. Отже, наявність зв'язку між відповідями на це запитання і ключовим показником рівня САО можна розглядати не як випадковість. У такому контексті відповіді на означене запитання можуть бути розглянуті як емпіричний показник суб'єктивної оцінки респондентом своєї відносної загальної адаптованості, визначуваний оцінкою майбутніх можливостей задоволення своїх потреб.

2. Відповіді, виміряні за шкалою згоди чи незгоди респондента з судженням “іноді мені здається, що я ні на що не здатний”, демонструють, якими є уявлення респондента про те, чи завжди він спроможний виконувати хоча б якусь діяльність. Як результат оцінки відповідного суб'єктивного досвіду діяльності щодо змоги діяти ефективно–неефективно у своєму життєвому просторі цей показник опосередковано відбиває загальну самооцінку індивідом наявності необхідних знань, умінь, навичок, загального досвіду минулої та актуальної спроможності до дій, його здатності до мобілізації доступних ресурсів за наявного середовища самоздійснення і, відповідно, задоволення своїх потреб. Отже, у найзагальнішому вигляді розглянутий аспект є дотичним до задоволеності–незадоволеності людини своїм потенціалом. Якщо отримані відповіді в більшості випадків дійсно мають стосунок до загальної адаптованості в тому сенсі, що уявлення про свою здатність–нездатність здійснити ті чи інші дії (хоча б якісь) є адекватним суб'єктивним виміром імовірності результативності процесу задоволення людиною своїх потреб, то очікуваним видається фіксування статистично значущого зв'язку із самооцінками задоволеності людини своїм життям.

3. Два запитання, відповіді на кожне з яких фіксувалися за окремою шкалою оцінних суджень. Відповіді на запитання *“Якщо говорити про життя в цілому, то для таких людей, як Ви, в Україні було краще три–чотири роки тому чи краще нині?”* (альтернативи: 1 – було краще; 2 – важко сказати; 3 – краще нині; фільтр – інше, невідповідь) виступають показником непрямой оцінки людиною якості свого життя в цілому на даний момент у порівнянні з кількома

роками раніше. Якщо респонденти стверджують, що кілька років тому “життя таких людей, як вони” було краще, то, ймовірно, вони оцінюють свою теперішню життєву ситуацію як таку, що є гіршою від минулої і за параметром забезпечення задоволеності своїх потреб. Таким чином, відповіді на розглянуте запитання дають змогу оцінити не тільки певний аспект загальної, а й (вочевидь, більшою мірою) відносну соціальну адаптованість особистості, охоплюючи порівняльні оцінки людиною свого життя в цілому у часовій ретроспективі. Отже, припустимим є вважати не випадковою статистично значущу співвіднесеність даного показника із задоволеністю–незадоволеністю у теперішньому часі своїм життям у цілому.

Відповіді на запитання *“Зі змінами у нашій країні виникають і нові можливості, і нові небезпеки. А для Вас тепер – більше можливостей чи більше небезпек?”* (альтернативи: 1 – більше небезпек; 2 – важко сказати, чого більше; 3 – більше можливостей; фільтр – інше, невідповідь) можна інтепретувати як актуально-проективну оцінку респондентом міри оволодіння простором свого життя, причому не просто в контексті зіткнення з новими умовами діяльності, ідеться про оцінку можливостей чи засторог своєї діяльності, свого життя на тлі радикальних суспільних змін у країні. Таким чином, наведене запитання дає змогу отримати відповіді, що характеризують оцінку індивідом свого життя в цілому у контексті перебігу суспільних трансформацій як обставин його життєтворчості. Відповідно (і за умови, що визначені більшістю респондентів оцінки безпечності–небезпечності умов життя справді є адекватними), коли переважає позитивна оцінка респондентами життєвого простору діяльності щодо співвідношення можливостей і небезпек, то можна очікувати: серед таких респондентів імовірніше переважає задоволеність життям, порівняно з тими, хто є амбівалентним або негативним у своїх оцінках безпечності–небезпечності наявних життєвих умов. Іншими словами, можна

очікувати, що наявність кореляції свідчить про не випадковість зв'язку загальної задоволеності індивідів своїм життям із наведеним індикатором.

На підставі змістового аналізу вихідної сукупності змінних до факторного аналізу включаємо 7 змінних, кореляції між якими є статистично значущими (на рівні щонайменше $p < 0,05$) і нетривіальними. Критерієм включення змінної до загального фактора соціальної адаптованості особистості розглядаємо факторне навантаження (для всіх підвбірок) $> 0,4$. Результати розрахунку компонентів фактора за цією умовою подано у таблиці 2.

Таблиця 2

Факторні навантаження варіанта індексу соціальної адаптованості особистості

Змінні	Однофакторне рішення			
	1992–1993		1996	
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
Скажіть, будь-ласка, якою мірою Вас задовольняє те, як складається Ваше життя в цілому?	0,651	0,734	0,714	0,616
Якщо говорити про життя в цілому, то для таких людей, як Ви, в Україні було краще три–чотири роки тому чи краще нині?	0,728	0,609	0,740	0,651
Зі змінами у нашій країні виникають і нові можливості, і нові небезпеки. А для Вас тепер – більше можливостей чи більше небезпек?	0,684	0,724	0,686	0,715
Якою мірою Вас задовольняє ступінь упевненості в завтрашньому дні?	0,690	0,694	0,614	0,736
Частка поясненої дисперсії (%)	47,43	47,89	47,63	46,45

Отриманий фактор пояснює близько 50% варіації чотирьох змінних для підвбірок чоловіків і жінок у обидва часові періоди, має досить високі коефіцієнти кореляції з вихідними ознаками і формується чотирма однаковими

ознаками як для жінок, так і для чоловіків і в 1992–1993 і в 1996 рр. Утім, попри формальну адекватність розрахунку, змістово отриманий показник не повністю відповідає концептуалізації соціальної адаптованості особистості. Складові показники індекса включають, тією чи іншою мірою, оцінку респондентом свого життєвого простору і соціальної активності в часовому контексті, в рамках порівняння її за векторами “минуле–теперішнє”, “теперішнє–теперішнє” і “теперішнє–майбутнє”. При цьому значну вагу має порівняльна оцінка індивідом свого теперішнього життя у зіставленні з минулим (*“Якщо говорити про життя в цілому, то для таких людей, як Ви, в Україні було краще три–чотири роки тому чи краще нині?”*), що у змістовому плані (після виключення інших змінних за формальним критерієм величини факторного навантаження) зміщує акцент на оцінку життя у порівнянні з минулим. Тому виникає запитання, чи можливо визначити інший варіант структури індексу, забезпечивши змістово-формальну відповідність операціоналізації прийнятій концептуалізації? На даному етапі отриманий результат обчислення комплексного показника соціальної адаптованості особистості може бути прийнятним лише у першому наближенні.

Тобто аналіз теоретичної валідності й факторний аналіз можливих показників індексу соціальної адаптованості особистості дає змогу розрахувати кількісний показник, який у першому наближенні можна розглядати як формально прийнятний для вимірювання соціальної адаптованості особистості. Однак, у зв’язку з невиключеністю можливості досягти змістово і статистично кращої відповідності операціонального та концептуального визначення складу комплексного індексу рівня соціальної адаптованості, питання достатності та необхідності включення тих чи інших показників до складу індексу соціальної адаптованості потребує подальшого аналізу.

Література

1. *Аргайл М.* Психология счастья. – СПб., 2003.
2. *Кон М., Хмелько В., Заборовський В., Паніотто В. та ін.* Соціальна структура і особистість за умов радикальних соціальних змін: порівняльний аналіз Польщі та України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 1–2.
3. *Хутка С.* Соціальна адаптованість особистості: концептуалізація поняття // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 2.
4. *Суходольский Г.* Математическая психология. – Х., 2006.
5. *Хмелько В.* Социальная направленность личности. Некоторые вопросы теории и методики социологических исследований. – К., 1988.
6. *Фрэнкин Р.* Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. – СПб., 2003.
7. *Ryff C. D, Keyes C. L.* The Structure of Psychological Well-Being Revisited // Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. – № 69.
8. *Бернштейн Н.* Очерки по физиологии движений и физиологии активности. – М., 1966.
9. *Фейгенберг И.* Видеть–предвидеть–действовать. – М., 1986.

Л.Каджаметов

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦИИ ЛИЧНОСТИ И СОЦИАЛЬНОЙ ГРУППЫ В ИНОЙ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ

С начала прошлого столетия современный мир стал свидетелем миграционных процессов, которые предопределили актуализацию сосуществования различных социокультурных социумов. Это сосуществование стало формироваться через взаимоотношения между меньшинством мигрантов и принимающим этническим большинством, которое раскрывается на индивидуально-личностном и